

## AZ (UTOLSÓ) ELSŐ SZÓ JOGÁN Szkárosi Endréről

Nomen est omen — tévedhetne akárki, ha szembenéz az ismeretlen monológok szerzőjének (a Szépirodalmi kiadta kötet költője a fülszövegen ennek titulálja magát) fényképével: a hosszú hajjal egybeolvadó szakáll s hajusz valóban komilfó a költői névhez, habár a polgári nomenhoz (Horváth) is ugyanígy igazodhat azok számára, akik viszont azt sem tudják, létezett-e valaha régi magyar költészet. Valahogy ilyen a viszony a kötet versei között is: egy részük a költő poligráfiajában azon korszakából való, amikor az archaizmus s még nem az áldadaizmus, a szonikus vagy éppen térbeli hatásra törekvő lírai kísérletezés tartotta bűvöletében. S míg az előbbiek révén joggal kapcsolható össze a nemrégiben lezárult évtized három költői nemzedékéből a legelső (Kilencsek, Szepesi Attila stb.) törekvéseivel, addig a többi költemény által legalább ennyire rokonítható mindazzal, amit a legújabb generáció képviselői (Zalán Tibor például másként, mint Szilágyi Ákos stb.) próbálnak poétizálni. A másik szerző (tehát e sorok írója) éppen ezért választotta az évek óta tartó kritikai sorozat (hogy más formában folytatandó lehessen) lezárásul Szkárosi Endre első verseskötetének bírálatát, mert — bár e lap hasábjain a költői talentumot illetően másokat már magasabbra értékelt — irodalmi izgalmaiból bővelkedő, s egyben az új nemzedék erőnyeivel, hibáival is teljes kötetet ajánlhat az olvasónak.

Valószínűleg legalább annyi pályatársát, mint ahány kritikusát, mindenképpen felbosszantja olvasói egy részét Szkárosinak azon kitétele a „párhuzamos önéletrajz”-ban, hogy „nem volt kegytárgyárus, kifutófiú, alkalmi és kikötőmunkás, biztosítási ügynök, útburkoló és segédzsinész”. Kihívásnak tűnhet ez, mert valóban az: a lírátor (költő-kritikusfordító-szerkesztő Sz. E.) nem hajlandó megalkudni azzal, a mai magyar verskritikát is alapvetően meghatározó szemlélettel, mely a költői alany primer és sekundér élményeit téveszti össze — tudatosan vagy tudatlanul — elsődleges vagy másodlagos interpretálásával a költői tárgynak. Durvábban fogalmazva, a költő által intéz kihívást — s verseiben is — a társadalomhoz, hogy

megkérdőjelezi a feltevést, miszerint csupán a fizikai vagy alkalmazott munka által meghatározott intellektus képes költői gondolatok kifejtésére, s ezáltal csupán nyitva hagyva annak lehetőségét, hogy maga az értelmiségi lét — beleértve az irodalmi indítást, képzőművészeti benyomásokat stb. — is lehet primer élménye a lírikusnak. S be kell vallani — hogy poligráfikusságában — az apokrif monológokkal (légyen szó Hamletről, vagy éppen a domoszlói préposztól) és fűgákkal változatos kötet legjobb versei ehhez bizonyítékul is szolgálnak. Ugyanakkor a gyöngébbek (például Karó előtti átkok, Egy régi mocsár — vagy Sedalok) csupán a szerző irodalmi felkészültségéről — lehet ő vagy új — tanúskodnak. A költőnek arról a gyöngéjéről, hogy éppen életesen primer élményeit poétizálja alacsonyabb színvonalon, mint a másílyeneket.

A címlap tervezője — Szabados Árpád — talátnán éppúgy értette ezt a lírai gondolkodást, mint a kritikus: a szabálytalanul kettészakított koponyaröntgenkép-leletből három irányba tartanak kifelé a vektorkivágások. S a képen ezúttal — és végül — a bírálat szerzőjét nem a jelkép mibenléte, hanem a költő mibenléte tartja fogva: Szkárosi Endre első verseskötet — poétikai kvalitásaival, újszerűségeivel, ódonaságaival együtt — mégiscsak irodalmi élmény marad, konkrétumaitól és utalásaitól függetlenül is. Talán azért, mert épp a primer élmények nyernek másodlagos, a sekundér élmények pedig elsődleges költői megfogalmazást. Kétségbevonhatatlan lírikusi tehetsége és főkészültsége révén azonban éppen ezért tartjuk számon Szkárosi Endrét azok között, akik a nemzedéktárs, Zalán Tibor által aratálnak is nevezett generációt, úgy formálják, hogy mihamarabb egymásra s önmagukra ismerjenek. Ők. Mi — olvasók — pedig rájuk. Nem az után, nem a literatúrában, nem az irodalmi és kulturális közéletben — hanem a költészetben.

*János J. J. J.*

## Csorbáról, közérthetően

■ Tüskés Tibor: Csorba Győző (Akadémiai, 241 old.)

Az Akadémiai Kiadó Kortársaink sorozatának szaporodó kötetel alkalmat adnak arra, hogy — jórészt a belőlük szerzett értesülések és értékelések segítségével — a kritika minél megbízhatóbb képet adjon irodalmunk jelentős életműveiről. (Ez kölcsönös viszony, mert a kismonográfiák is a frissiben született újság- és folyóirat-kritikákra támaszkodnak, vagy velük vitatkoznak.) Az értékelő irodalomtörténeti feldolgozás az író szempontjából is hasznos lehet: a könyv tükröbe tekintve megtudhatja, hogyan hatott a köztudatra, beszédkörbe az őt eltorzító hiedelmekkel, s némi ösztönzést kaphat önmaga meghaladására.

Tüskés Tibor Csorba Győző költői és műfordítói fejlődéstörténetét írta meg. Olvasása közben sok mindent mérlegeltem (például kíváncsi voltam, a tárgyválasztás mennyire teszi elfogulttá, de ilyesmit csak a műfordítóról írt fejezetben találtam — Csorba Győző semmivel sem csekélyebb jelentőségű költő, mint amilyennek a monográfus ábrázolja). Főképp abból a gyakorlatias szempontból néztem a tanulmányt, hogy a jövőendő egyetemisták és középiskolások ajánlható olvasmányaként min kinnál. Vannak-e benne frappánsan összefoglaló, jól megjegyezhető — „emlékezetes” — mondatok? Ad-e olyan, néhány szavas jellemzést a költőről fejezetről fejezetre, amit egy tíz soros Ki kicsoda?-lexikoncikkben vagy egy iskolai olvasmánygyűjtemény lábjegyzetében érdemes idézni?

Senki ne gyanakodjék szavaimban a szerző, vagy akár a műfaj burkolt alámintósására. Való, hogy egy igazi költő nem „középiszkolás fokon” tanít, de meggyőződésem, hogy a költőkről szóló ismeretést középiszkolás szinten is elsajátítható módon kell végeznie a kritikanak. (Abban sem volt lefokozó szándék, amikor Tüskés Tibor, kritikagyűjteményéről adott régebbi bírálatomban, „tanár-kritikusnak” neveztem.) A legjobb irodalomtörténetesek — Horváth Jánostól Németh Lászlóig és Németh Andorontól Németh Lászlóig — Báláig — „tani-tani” akarják olvasóikat, s ha az olvasmányosság tekintetében vannak is eltérések például Szerb Antal és Rába György között, egy értelmes, tízennégy-tizennyolc éves fiatalember bármelyiküket képes megérteni és tömören kijegyzetelni.

Tüskés „közérthetően” ír (íme, egy újabb vonás, mely a költőknek szegedett követelményként káros lehet, de kritikusi normaként nagyon is kívánatos): számos passzusát idézhetik a tankönyvírók; fölismerhető portrévázlatot vagy árnyékrajzolatot kínálnak Csorbáról. Például: „Csorba költészetében a »klasszikus« mindenekelett az aszketikus belső fegyelem és egyensúly megteremtését jelenti. (...) A ráció és a szenzualitás feszültsége, fűti költészetét, a szív és értelem harmóniáját, a gondolatosság és az indulat szintézisét valósítja meg.”

Elismerésemet félig sem akarom visszazippantani, de a „szintézis” bűvösó nekem nem sokat mond (még ha nincs is gyakranban használt szómindeuse a mai irodalomtörténetírásnak). Az „aszketikus” szót is vitathatónak tartom (mindig az idegen szavakkal van

BERKES ERZSÉBET:

## Iustitia másik arca

■ Bólya Péter: A védőírat (Magvető, 139 old.). Munkácsi Miklós: Kihívás (Magvető 272 old.). Kurucz Gyula: Szeretek, tehát voltam (Magvető, 263 old.).

A világirodalom nagyobbik hányada olyan eseményeket beszél el, melyek bűnök elkövetését, majd a bűnösök megbüntetését adják hírül. Az utókor vagy helyesli, vagy sem a literátori igazságszolgáltatást. Egy azonban nyilvánvaló: a korabeli jogérzet, igazságtudat mineműsége. Így válhatott Elektra története a matriarchálisból patriarchálisvá váló jogrend tükrévé (is), Dante műve az isteni rend, törvény lenyomatává; Bánk vétkes s bűnhődése a nemzeti királyság éltetésének képévé; s a vén Toldi halottas ágyán mondogott kádencia a nemzeti ellenállás — civilizációval szemben kimondott — argumentumává: „Mert mihaszna simább, ha jól megfaragják? / Nehezebb eltörni a faragatlan fát.”

Igazság és jog azonban már vagy kétszáz esztendeje nem ugyanaz. Dickentől fogva egészen nyilvánvaló, hogy más a társadalomtól szentesített jogrend, s más az emberi igazságérzet tartalma. Isten elhagyta azt a széklet, amelybe a bírósági gyakorlat ültette a legfőbb ítélő, az igazságtudó képében. Hogy volt-e „valaki” abban a székben valaha is — azt most ne vitassuk, mert vallási vita venné kezdetét. Csupán annyit szeretnék leszögezni, az osztályérdekből kialakított jogrend sokáig az igazság helyreállításának képében jelent meg. Az anomáliát elsőnek a kritikai realisták észlelték, tették nyilvánvalóvá az irodalomban. Kimutatták, hogy a gyakorlat nem isteni, azaz nem abszolút; isten bírói széke, ha van, úgy csak a túlvilágon. Azaz — s ez már az ateizmus esélye — a pokol még életben eléri a vétkeseket.

Vétkezni tehát annyi, mint más igazságérzettel vezéreltve cselekedni. S ez a „más” egy időtől fogva nagyobb meggyőző erővel bír, mint a kodifikált. Kiderült ugyanis, hogy az ember tettéért nem egészen maga a felelős. Nem az isteni vagy sátni imperatívusz működött, hanem azok a komponensek, melyek neveltetéséből, alkataból, helyzetéből származva determinálják. Az irodalmi igazságszolgáltatás és a jogrendbeli így kerül esetenként egymással ellentétbe: az irodalom azt mutatja be, ami a komponensek eredőjeképp végzet-

szerűleg létrejön. A gyakorló bíróságok — még ha tekintettel vannak is ezekre a komponensekre — az egyéni felelősség alapján ítélnek. A külső és a belső bűnhődés eltéréseinek fölmutatása ekképpen válik a meghatározó jelenségek bírálatává. Társadalomkritikává tehát.

Bólya Péter gyilkos hőse ott hagyja az egyetemet és jómódú értelmiségi családját — sejtethetleg merő unalomból. Egy darabig balatoni állomáshelyeken lébecol, aztán rokoni protekcióval betegszállítónak áll egy fürdőkörházba. Céltalanul, de vígan telik itt az idő: kényelmeskedve folyik a meló, sebbel-lobbal az ivászatok és nemlaktusok. Ekkor érkezik egy buzgó főnök, aki megkísérli a betegszállítók „gatyába rázását”. A haverok viselkedni kezdenek, a piálásnak bealkonyul, a szerelmeskedés jó ízét pletykák keserítik.

Hősünk egy éjszakai ügyelet alkalmával leüti a buzgó főnököt, s az szerencsétlenül esvén — meghal. A kisregény hősünk enkezűleg írt védőíratát, mely azt van hivatva bizonyítani, hogy a gyilkos ártatlan. Mi azonban nem tudjuk egészen fölmenteni. Részben azért, mert anarchista lázadásának hiányoznak alapvető motívumai: miért vonult ki a konformista családból, mi az, amit helyette akar, s mi az, amire az odahagyottakkal szemben képes? Másfelől hiányoznak az áldozat viselkedését bizonyító érvek. Az előadásomtól megválasztott formája eleve kizárja, hogy a leüjtött főnökből többet lássunk, mint karrieristát, akit ugyan utálunk — általában, de (legjobb vágyaink dacára) sem szoktunk a halálba küldeni. Azért az „igazságért”, melyet a hős képvisel — hogy hagyni kell az embereket, éljenek a pillanat sodrása szerint —, sokalljuk a másik oldalra kiosztott halált. Ha jól értettem, ezt Bólya is sokallja. Hősének kapkodó önmementése, írói akaratból, nem eléggé elfogadható. Azaz Bólya sem helyesli a lázadás anarchista útját. De más eséllyel nem foglalkozik. Marad tehát egy kétélű kritikai magatartás: a bűnhődés nyilvánvalósága nélkül. Annyi tanulsággal, hogy a hős önmementését írva végre írt valamit. Addig ugyanis csak kacérkodott a művészé válás lehetőségével. Talán elismerhetném, hogy a valódi művészet a lázadás, a vétkesség beismerésével kezdődik, minden konformizmus nélkül — ha... Ha Bólya foglalkoznék a lélekrajzzal. De ezt nem tette. Így kisregénye száraz tárgyilagossággal előadott lektúr marad.

Munkácsi Miklós remekbe szerkesztett detektívhistóriát ad elő, s ennek megállapításán túl nem is kellene könyvével többet foglalkoznunk, ha a részletek nem mennének túl az efféle regények hitelén. De túlmennek. Munkácsitól — mint valamennyi könyvében, ezúttal is — kitűnő dialógusokat, pontos és hiteles szituációkat kapunk. Hőse nem azért vállalkozik az önkézőleg végbevitt büntető hadjáratra, mert unja magát, hanem azért, mert a jogrend kényelmességével nem egyeztetetheti össze saját sürgető helyzetének ritmusát. Ellintézi tehát maga mindazt, ami a szívét nyomja. Megszegi a jogszolgáltatás szabályait, majd végez

magával. Mert helyesli a kényelmes jogszolgáltatást? Nem. Halálát szánja a legerősebb tiltakozó gesztusnak a lehető gyakorlatlaltal szemben. Megcsalt és elvált férj, aki lakásából-családjából kilépett magánemberi sérelmei miatt. Hogy gyerekeit, lakáscseréért fizetni tudjon, tanárból-taxisoforré lesz, Zsebmetszők kifosztják. A rendőrségi följelentéskor őt gyanúsítják főnökei és a nyomozók. Mit lehet ezek után csinálni? Kezébe veszi ügye intézését — törvényen kívülre kerül, bebizonyítja igazát és ítéletet hoz.

Epikus lelemények sorát vonultatja föl ezenközben Munkácsi; mindössze egyetlen mozzanatot hanyagol el: hőse belvilágának rajzát. Ezzel ugyan sokat nyer a regény ritmusa — már ami a tettelegességekben megnyilvánuló cselekményességet illeti —, de veszít az emberábrázolás árnyalatosságából. Érezzük ugyan a hős igazságát, de épp olyan hidegen figyeljük őt, ahogyan az ellenséges világát ő. Öngyilkosságával helyreáll a jogrend, s az olvasó kényelme is. A kitűnő adottságú Munkácsi Miklós megint sietett: választva a megszokott megoldást, a lekerekített befejezést és passzív ábrázolást, semáknak felelt meg ahelyett, hogy tehetségével arányos eredeti művet hozott volna létre. A megmutatott társadalom kritikája csorbult ezzel, s persze az olvasóban fölízítható szenvedélyek is.

Úgy gondolom, hogy legjobb kötetét tette közzé Kurucz Gyula, amikor a Szeretek, tehát voltam című könyvét kiadta. Törvényutódok és törvénykerülőgötök az ő hősei is. De nem érik el a közbűntényes színvonalat. Csak köznapok. Megélhetésért szorgoskodó mérnökök, forgácsoló műhelybe akkreditált Miskin hercegek, szerezetszarló szülők ötven négyzetméteres lakásába száműzött hajótöröttek. Vétük a sikertelenség, a pénztelenség, a szabályoktól megnyomorított öncsonkolás.

Kurucz nem keres végletes helyzeteket. Mégis megtalálja azt a pillanatot, amikor ki-ki beleláthat a maga sorsába, s olyannak láthatja, amilyen: kilátástalannak. Ha vétkesek ezek a hősök, úgy a gyengeségek azok: nem lázadtak, nem önbíráskodtak, csak igyekeztek megfelelni az aszonynak, a munkahelynek, a szülőknek. És ez is elég ahhoz, hogy „kinyíródjanak”. A társadalmi immobilitás legázoltjai ők. Mert lehet eltiportatni helyben pörgő keréktől is.

Kurucz minden meseszövevi bravúr nélkül, szinte a dokumentaristák pontosságával mond „száraz” történeteket, de érzékeny empátiával föl fogja a megmutatja a tragikus mozzanatok. Vonzása éppen abban áll, hogy miközben nem történik semmi, miközben épp a törvény adta szabály betelik — vetélek el ambíciók, erők, életek. A Szakmai önéletrajz, az All a gép Jóska, vagy a Leszármolás című elbeszélések úgy lázító írások, hogy épp a lázadás marad ki a hősök életéből. Drámai súlyukat az növeli, hogy már sem egy jól irányzott horogútsra, sem egy „bűnténysorozatra” nem telik a szereplők erejéből. „Megette” őket a szabály. A hiány villantja elénk Iustitia másik arcát. Azt, amelyiket a jobbító szándéktól vezérelt írók mindig is igaznak, az igazibbnak tudtak elfogadtatni.

ISZLAI ZOLTÁN:

## Szem

Erzsébetnek

Ma — újra önmagunk.  
Nem találnak a gondok.  
És nem tudjuk, mi az,  
ami holnapra romlott.

Ma — tudhatjuk — tovább  
hív minket az a ház még,  
mire vártunk s hová  
szabad szívünkkel szállnánk.

És ottragadnánk, ott,  
hol emberarc — vagy ének?  
szől hozzám és Neked,  
látásom fél szemének.

Alföldy Jenő